

NADŠKOF GEORG GÄNSWEIN

Zadnji amen

Spoštovane gospe in gospodje! Danes natančno pred desetimi leti je imel papež Benedikt XVI. – točno ob tej uri! – v Regensburgu govor stoletja, ko je v svoji stari univerzitetni dvorani Alma Mater iz pogovora bizantinskega cesarja Manuela II. z izobraženim Perzijcem iz leta 1391 navajal besede o krščanstvu in islamu ter resnici. Pozneje, danes se govor mnogim zdi preroški. Takrat je sicer sprožil tudi prvo razburjenje islamskega sveta, za kar so ga zahodni novinarji odtlej zasmehovali kot »profesorskega papeža«.

Vendar danes katoliška Cerkev obhaja kakor pred desetimi leti tudi še praznik *Marijinega imena* – v spomin na zmago evropske krščanske vojske v bitki pri Kahlenbergu pred Dunajem, ko je 12. septembra 1683 pod papeževanjem papeža Inocenca XI. zaustavila osmansko osvojitvev Zahoda.

»Na Marijino ime poletje reče amen,« so včasih rekli v katoliški Nemčiji, zlasti na deželi, od koder izhajam in kjer sem zrastel ter kjer je imel 12. september dolgo časa povsem praktičen pravni pomen. Bil je konec žetve in zato so od tega dne smeli ubogi iz okolice pobirati klasje, ki je obležalo na požetih poljih.

Morda prav zadnji vidik najbolje izrazi skoraj že previdnostni razlog tega srečanja, ko imam čast, da predstavim knjigo Petra Seewalda »Zadnji pogovori« s papežem Benediktom XVI., kateremu že od leta 2003 služim kot zasebni tajnik in je to knjigo po svoji odpovedi službi nadvse osebno ponovno prebral in odobril.

Nadškof Georg Gänswein, osebni tajnik papeža Benedikta XVI. Predstavitev knjige papeža Benedikta XVI. »Zadnji pogovori« s Petrom Seewaldom, v Münchnu, 12. september 2016. Vorstellung des Interviewbuches Benedikt XVI., „Letzte Gespräche“ Mit Peter Seewald: „Letztes Amen“. Z dovoljenjem prevedel Anton Štrukelj.

Prvo pojasnilo utegne biti koristno. »Zadnji pogovori« niso bojeviti »hard talk« v slogu znane vrste oddaj na BBC. In Peter Seewald nikakor ni poskušal Benedikta XVI. novinarsko »peči na žaru«, kakor z užitkom govorijo v anglosaksonskem medijskem svetu. Knjiga marveč vsebuje zapise prijaznih pogovorov pred papeževo odpovedjo službi in po njej, v temeljitem izpraševanju spomina, kjer se v govorici in od srca do srca srečata dve povsem različni, a vendar povsem bavarski duši – to res lahko rečem kot Schwarzwaldec. Peter Seewald je kardinalu Josephu Ratzingerju zastavljal velika vprašanja že pred dvajsetimi leti za knjigo »Sol zemlje« in »Bog in svet« ter papežu Benediktu XVI. pred približno osmimi leti za »Luč sveta«. Tem pomembnim zvezkom pogovorov se zdaj pridružuje zvezek z izborom radovednih vprašanj, ki jih je Seewald še imel, in to na polju, ki se je mnogim zdelo že skoraj požeto. Nad tem poljem vprašanj o življenjepisu Josepha »Benedikta« Ratzingerja se Seewald sklanja že toliko let, a očitno ne pride več povsem do konca.

Poleg različice že znanih podrobnosti o njegovem življenju presenečajo odgovori zaslužnega papeža tokrat s povsem lastno in novo osebno zaupljivostjo, v katero knjiga privzame bralca, in z govorico skoraj brez olepšav. Tako na primer iz ust papeža, ki je odstopil, zvemo o »namazanem jeziku« njegovega nasprotnika Hansa Künga. Ali pa – zlasti danes in tu v Münchnu na Trgu Salvator – slišimo od nekdanjega nadškofa v Münchnu in Freisingu, kako brez filtra govori pred »Münchenčani o njihovi malce veličinski blodnji«, ki »jo imajo« po njegovem občutku. Ali pa ko v drugi slednici nenadoma neposredno slišimo o predzakonsko rojeni materi Benedikta XVI., o čemer oba prostodušno govorita.

Ta neprisiljeni ton daje zvezku včasih skoraj čarobno lahkočnost in neprisiljeno vedrost, ko je pred Benediktovimi odgovori vedno znova zapisano v oklepajih: »globoko vzdihne«, »globok vdih«, »muza se«, »smeje se«, »zasmeje se«, »zasmeje se na glas«, »sproščen smehljaj«, »silen smeh« ali »papež se smeje na vse grlo« – na primer ob Seewaldovem začudenem vprašanju, ali je Joseph Ratzinger s Teološko komisijo res »popival« v rimski Trastevere.

Zato nas toliko močnejše gane, da na 58. strani kar naenkrat prav tako neposredno beremo v oklepajih: »glas se zatrese«, »papež zajoka«, preden stari mož spregovori o tisti večerni uri dne 28. februarja 2013, ko je nad zvonjenjem vseh rimskih zvonov v belem helikopterju odletel proti Castel Gandolfu, v večerne ure svojega življenja. »Ko sem letel tam zgoraj,« pripoveduje, »in slišal zvonjenje rimskih zvonov, sem vedel, da se smem zahvaliti in da je hvaležnost temeljno občutje. To me je res močno ganilo.«

Pri tem poletu sem sedel poleg njega, bil sem najgloblje pretresen, kakor ve vsak, ki je pred zaslonom spremljal to slovo. In vem, da papež v nasprotju z menoj takrat ni jokal, če smem to tukaj izdati. Še vedno imam v ušesu rimske zvonove pod nami v tistem usodnem poletu, preden smo pristali v njegovem ljubljennem Castel Gandolfu, kjer se je kot papež na balkonu papeške palače še zadnjič z »Buona sera« poslovil od ljudi na trgu in od katoličanov vsega sveta.

Vendar moram pošteno priznati, da bi mi danes prej prišle solze pri branju tistih mest, ko v teh zapisih vedno znova berem, kako vnet pešec in popotnik je stari papež bil v svojem času. »V hoji sem bil vedno dober,« pove na nekem mestu, »veliko sem hodil«, na drugem. Danes pa imam zlasti pred očmi, kako vneti popotnik zmore od dne do dne samo še vedno manjše korake. Že nekaj mesecev mi zato tudi nihče več ne more dopovedati, kako modro se je papež odločil za odstop od svoje pretežke službe. Saj to vendar vsak dan vidim na lastne oči. Tega mi nobena knjiga ne bi mogla bolje razložiti.

Ali torej ta zvezek bralkam in bralcem orisuje novo podobo osebe Benedikta XVI.?

Tu se smem in seveda moram izvzeti, ker ga imam, kakor rečeno, dnevno pred očmi in smem skoraj vsak dan z njim imeti nove »zadnje pogovore«. V tehtnih Seewaldovih pogovorih, polnih anekdot, je zame tudi veliko okrasja, in sicer v kramljanju, ki je pogosto res pravo »ragljanje«. Vendar prav to obogati javno dožemanje osebe Benedikta XVI. z mnogimi presenetljivimi in poučnimi odtenci. Ta knjiga v več kakor enem vidiku skoraj

mimogrede morda odločilno dopolnjuje in popravlja poznavanje mnogih bralcev prvega papeževanja tretjega tisočletja.

Najprej je tu globok splet razlogov in nagibov ter natančne okoliščine Benediktove zagonetne odpovedi službi. Drugič njegov odnos do njegovega naslednika Frančiška. Tretjič njegovo osebno gledanje na različne krize in »sramote« njegovega papeževanja in ne nazadnje nadvse človeško razsežnost gotovo zadnjega zahodnega vladarja na vrhu katoliške Cerkve, kateremu oblast nikoli ni nič pomenila in je kot »najsrečnejši čas« svojega življenja označil tistih dvanajst mesecev, ko je smel po svojem duhovniškem posvečenju 29. junija 1951 eno leto kot mlad kaplan delovati v župniji Rešnje krvi v Münchnu.

Začnimo s prvim: Peter Seewald ni svetemu očetu nikoli zastavil znamenitega vprašanja: QUO VADIS, torej tistega legendarnega: »Kam greš?«, kakor je Kristus sam vprašal Petra, ko je apostolski prvak in predhodnik vseh papežev po Via Appia bežal iz gorečega glavnega mesta, ki ga je zažgal cesar Neron. Seewald tudi ni vprašal o onem stavku iz Benediktove nastopne pridige 24. aprila 2005, ko je novoizvoljeni papež zaklical vernikom: »Molite zame, da ne bom pobegnil pred volkovi!«

Tukaj vidimo, zakaj. Vprašanja ne bi bila nikjer umestna. Zasluzni papež namreč vedno znova kar sam pojasnjuje: to ni bil beg, Rim ni gorel, pod njegovim oknom niso tulili volkovi in njegova hiša je bila dobro urejena, ko je štafetno palico vrnil v roke zbora »gospodov kardinalov«.

Povejmo to z njegovimi besedami: »Prepričan sem, da to ni bil beg, gotovo ne pred kakšnim pritiskom, ki ga ni bilo. Človek ne sme nikoli oditi, če je to pobeg. Nikoli ne sme popustiti pritiskom. Ne sme oditi v trenutku viharja, ampak mora vzdržati. Odiati sme samo tedaj, ko tega nihče ne zahteva. In v mojem času tega ni nihče zahteval. Nihče. Jasno mi je bilo, da moram to storiti in da je bil to pravi trenutek. To je bilo za vse popolno presenečenje.«

Zdravnik mu je rekel, da ne sme več potovati čez Atlantik. Zaradi svetovnega nogometnega prvenstva so naslednje svetovno srečanje mladih prestavili z leta 2014 na leto 2013. Sicer bi že še

poskušal zdržati do leta 2014. »A vedel sem: tega ne zmorem več.« In vse druge »stvari so bile februarja 2013 popolnoma razčiščene«. Tako je videl, da je tedaj nastopil trenutek, »da se odtrga od dotodanjih velikih ljudskih množic in se poda v večjo notranjo zbranost«.

Na drugem mestu pravi: »To tudi ni bil notranji beg pred zahtevnostjo vere, ki človeka vodi na križ. To je marveč drugačen način, da še naprej ostajam povezan s *trpečim* Gospodom, namreč v tihoti molčanja, v veličini in intenzivnosti molitve za celotno Cerkev. Zato moj korak ni beg, ampak samo drugačen način, da ostajam zvest svojemu služenju.«

Ali je odstop kdaj obžaloval vsaj minuto?

Odgovor je silovit: »Ne! Ne, ne. Vsak dan vidim, da je bilo prav.« Tudi ni nobenega vidika, ki ga ne bi preudaril. Nasprotno. Vse se je izteklo še bolje, kakor je mogel načrtovati! Zato še to: »Ne morem se videti kot neuspešnega. Osem let sem opravljal svojo službo.«

Seewald hoče vedeti, kaj je s teorijami o zaroti, ki niso hotele potihniti vse od njegovega odstopa. Izsiljevanje? Zarota? Na to zašlužni papež zelo kratko odvrne: »Popoln nesmisel!« V resnici pa se je mogoče iz tega koraka naučiti in si vzeti k srcu tole spoznanje: »Papež ni nadčlovek. Če odstopi, še vedno v notranjem smislu ohranja odgovornost, ki jo je prevzel, ne ohranja pa vloge. V tem pogledu bomo počasi razumeli, da papeštvo ni izgubilo ničesar od svoje veličine, tudi če človeškost službe morda razločnejše stopi v ospredje.«

Ker se – kakor rečeno – vsak dan pogovarjam z Benediktom XVI., mi vse to ni bilo novo in morem zato vse podpisati kot pristno. Reči pa moram, da se mi je v tej povezavi osebno zdel nekako nov in značilen in posebno razsvetljujoč neki drugi stavek, tudi če je zapisan na čisto drugem mestu v knjigi.

»Konec aprila, na začetku maja 1945,« ga spomni Seewald na neki odlomek v knjigi Spominov Josepha Ratzingerja iz leta 1998, kjer je zapisano: »sem se odločil oditi domov.« To zveni zelo kratko. Joseph Ratzinger je bil leta 1945 star sedemnajst let in je bil po službeni dolžnosti dodeljen neki protitankovski postojanki v okolici njegove domovine. »V resnici je bil to pobeg iz vojske,« ga spomni Seewald, »za kar je bila predpisana smrtna kazen. Ali se tega niste

zavedali?«Njegov odgovor: »Temu se še vedno čudim. Vedel sem, da so tu postojanke, kjer bi bil takoj ustreljen, in da se kaj takega v resnici lahko konča samo slabo. Zakaj sem kljub temu tako brez zadrege šel domov, si v resnici ne znam več razložiti, kako da sem bil tako naiven.« A vse se je dobro izteklo, ne slabo! Priznati moram, da me je pri branju tega odlomka obšlo nekakšno doživetje »déjà-vu« (to sem že videl), seveda v obratnem smislu. Zastavilo se mi je namreč vprašanje, ali ni v tem izrazitem mladostnem doživetju Josepha Ratzingerja, ki mu je rešilo življenje, treba iskati tudi skriti ključ za spektakularni korak ob koncu življenja, ko se je tako gotov in kakor mesečnik nasproti tisoč nasprotovanjem in mnogim dobrim razlogom poleti 2012 drugič preprosto in tiho »odločil, da odide domov«.Tu prihajam k svoji drugi točki. Kaj svetovna javnost izve o odnosu zaslužnega papeža do njegovega naslednika Frančiška?

Prvič: Sploh ni računal z Jorgejem Mariem Bergoglijem. Nadškof iz Buenos Airesa je bil zanj »veliko presenečenje«. Sploh si ni predstavljal, kdo bo njegov naslednik. »Ko pa sem nato« – po televiziji v Castel Gandolfu – videl, »kako je govoril z Bogom in ljudmi, sem bil res vesel. In srečen.« In kaj pravi k temu, da se je Frančišek pojavil na balkonu čisto v belem, brez rdeče mocete, do tedaj tradicionalnem ogrinjalu papežev? »Mocete pač ni hotel imeti. To se me sploh ni dotaknilo.« Toda »tega vidika prisrčnosti, čisto osebne naklonjenosti do ljudi (pri nadškofu iz Buenos Airesa) nisem tako doživel, to je bilo zame presenečenje.«

Ali je po dosedanjem službovanju papeža Frančiška z njim zadovoljen? Brez ovinkov odgovori: »Da. Nova svežina v Cerkvi, nova veselost, nova karizma, ki nagovarja ljudi, vse to je nekaj lepega. Mnogi so hvaležni, da se jim zdaj novi papež približuje v novem slogu. Papež je papež, čisto vseeno, kdo je.« Z njegovim načinom nima »nikakršne težave. Nasprotno, zdi se mi dobro, ja.« Med svojim papeževanjem in papeževanjem papeža Frančiška ne vidi »nikjer preloma«. »Morda so novi poudarki, gotovo, ni pa nasprotij. Frančišek je mož praktične prenove. Ima tudi pogum, s katerim rešuje probleme.«

Še več: v marsikaterem pogledu vidi, da njegov naslednik popravlja njega in njegovo petrinsko službo, kar odkrito prizna, recimo: »z neposrednim pristopom k ljudem, to je, mislim, zelo pomembno. Je pa vsekakor tudi papež premisleka. Hkrati je nekdo, ki zelo neposredno pristopa k ljudem in je navajen biti vedno med njimi. Morda jaz v resnici nisem bil dovolj med ljudmi.«

Presenetljivo je kritičen do sebe – kar začini z marsikatero ironijo – s spomini, ki jih Peter Seewald prebudi v njem, in tudi s sposobnostjo za skoraj otroško veselje prav do visoke starosti. O koncilu, na primer, katerega se je udeležil kot mlad in veliko obe-tajoč svetovalec kardinala Fringsa iz Kölna, in koncilski prenovi pravi: »Vesel sem koncilske prenove, kjer jo sprejemajo pošteno in dobro in v njenem resničnem bistvu,« vendar prostodušno prizna: »Preveč smo razmišljali v teološkem okviru in nismo preudarili, kakšne učinke bodo imele te stvari.« In: »Vendar so marsikje delali samovoljno in veliko uničili.« V tistih dneh se je imel za progresivnega. Drugi so menili, da je bil prostozidar in so ga »nenehno črnili«. Zakaj? »Takrat je divjala res velikanska propagandna bitka proti meni. Ljudje, ki so bili proti meni, so govorili, da sem nesposoben in da nisem na mestu. V tem pogledu je bila to temna ura in res težek čas.«

V resnici pa se vedno znova čudi samemu sebi in svoji »naivnosti«, kakor to imenuje: »Sam se moram čuditi tej naivnosti.« »Zdaj se čudim, s kakšno predrznostjo sem takrat govoril« – o koncilskih besedilih.« Na Seewaldovo nejeverno in začudeno vprašanje se ima za »pravega občudovalca Janeza XXIII. in njegove popolne nekonvencionalnosti.«

On sam je šele kot nadškof v Münchnu in Freisingu prenehal z običajnim kolesarjenjem, ker »si ni upal biti več tako nekonvencionalen«. V prenesenem pomenu pa nikoli ni bil kolesar, ki se je vzdigoval navzgor in pritiskal navzdol. Pred nikomer se ni povzdigoval in se ne povzdiguje. Nasprotno. V svoji skoraj že pregovorni nedolžni poštenosti je pogosto podpiral in branil ravno svoje nasprotnike in »sovražnike«, recimo Hansa Künga – ali tudi kardinala Kasperja. Če bi odstopil samo teden pozneje, se njegov

švabski kardinalski kolega – zaradi dosežene prekoračitve starostne meje za kardinale in njihove možne udeležbe pri volitvah papeža – ne bi mogel več udeležiti konklava za njegovega naslednika! Toda takšne misli kakor sploh vse taktične in strateške igre z oblastjo so mu ostale vse njegovo življenje tuje. »Vsi so vedeli, da se ne spuščam v politiko, in to zadržuje sovraštvo. Ljudje vedo: ta ni nevaren.«

Zdaj pa nedeljo za nedeljo piše pridige za štiri, pet včasih tudi za osem ali devet ljudi v svojem »samostanu«, medtem ko je prej govoril pred tisoči. To je zanj isto. Prej zaničljiv govor o »profesorskem papežu« pa je bil zanj očitno bolj poklon kakor posmehovanje, morda tudi zaradi njegove nesposobnosti, da bi na cinizem sploh pomislil. Kajti »v resnici sem morda bolj profesor, nekdo, ki preudarja in premišljuje duhovne reči. Vse življenje sem hotel biti pravi profesor.« To je bil in ostal do danes: nemški univerzitetni profesor, ki rad oponaša glasove, recimo švicarsko nemščino Hansa Ursa von Balthasarja, in ki svoje neštete govore in dela vse do zadnjega piše s svinčnikom, v nad-stenografski pisavi, ki jo je sam razvil, da bi mogel dohajati hitrost svojih misli. Tudi v kriznih časih si nikoli ni pustil ukrasti ali vzeti svojih sedem do osem ur nujnega spanja ponoči, pa tudi svoje sieste ne, na katero se je navadil od leta 1963, od svojih rimskih koncilskih let. Predvsem pa je zelo, zelo rad sedel za pisalno mizo. Njegovo nepogrešljivo orodje kot pomoč pri porajanju njegovih temeljnih misli je bil udoben divan. Navedek: »Divan vedno potrebujem. In po možnosti popolno tišino.«

»Političnega pomena« svojega regensburškega govora in mednarodnega hrupa okrog njega »ni pravilno ocenil«, kakor odkrito prizna v tej tihoti. Veliki mislec in pesnik je velike pobude sploh vedno znova dajal nenamerno, kakor čudežni otrok.

Ko je 1. marca 1982 prišel v Rim, da bi prevzel vodenje Kongregacije za verski nauk, italijanskega jezika pravzaprav še ni znal dobro in tudi ni imel časa za jezikovni tečaj. »Naučil sem se ga kar sproti z govorjenjem. To je bila seveda tudi moja pomanjkljivost. Seveda takrat službe nisem mogel voditi v italijanščini in sem to storil v latinščini.« Kakor na začetku tako se je tudi na koncu –

ob napovedi odstopa – zatekel k latinščini, ki jo do danes blesteče obvlada.

Povsem naravnost prizna, da poznavanje ljudi ni njegova prednost. Prav tako odkrito prizna določeno previdnost in bojazljivost: »Bil sem zelo skrben in previden, ker sem pri drugih in tudi pri sebi že pogosto izkusil meje dobrega poznavanja ljudi.«

Ne kadi, ne pije. Leta 1991 je imel krvavitev v možganih. »Zdaj pa res ne morem več,« je rekel Janezu Pavlu II., ki pa je spet odločno odklonil njegov odstop. »Od leta 1991 do 1993 so bila dokaj težavna leta, moram reči, in sicer glede telesne, pa tudi duševne moči. Ja, in potem sem se spet pobral,« na kratko pove. Leta 1994 se je temu pridružila embolija, ki se je razširila na celotno oko. Nato je prišla še »rumena pega«, obolenje mrežnice. Od tedaj z levim očesom ne vidi niti svetlega niti temnega – torej že več let pred izvolitvijo za Petrovega naslednika. Iz tega nikdar ni delal hrupa. Na pol slepi papež! Kdo je to sploh vedel?!

Morda Benedikt XVI. za mnoge še nikoli ni postal tako človeški kakor zdaj v tej zadnji knjigi – v svojih velikih odlikah in majhnih slabostih in krhkostih. V nobeni drugi knjigi svojih pogovorov se ni toliko smejal. In nikoli ter nikjer jokal.

Pogosto sem moral brati krtačne odtise in na koncu sem vso knjigo še enkrat prebral skoraj v eni noči. Mnoge strani bi zato znal ponoviti skoraj na pamet.

Ali v teh zadnjih izjavah Benedikta XVI. morda najdemo njegovo oporoko ali zadnji popravek njegove oporoke? Tega najbrž ne. Kot papež je svojo oporoko zapustil v devetih zvezkih »Insegnamenti«, v vseh svojih papeških nagovorih in dokumentih, predvsem pa v svojih treh knjigah o Jezusu, ki jih je »kratko malo moral napisati, ker je Cerkev na koncu, če ne poznamo več Jezusa«. Mnoga oporočna spoznanja najdemo tudi v knjigah »Sol zemlje«, »Bog in svet« ter »Luč sveta«, ki jih je Peter Seewald že napisal o njem.

V nekem smislu pa ta knjiga končno kar spotoma poruši njegovo staro podobo pri prijateljih in sovražnikih. Nikjer ne dovoli, da ga Seewald povzdiguje. Trdovratno in žilavo se upira osnutku spomenika o samem sebi in smehljaje ter najbolj ljubeznivo, kjer

le more, zavrača sleherni poskus razglasitve za svetnika za časa življenja. Ali povedano zgodovinsko kritično: kar sam se vedno znova demitologizira, tudi nasproti Petru Seewaldu. V zaupljivem prostoru teh pogovorov ga Seewald včasih sprašuje radovedno kakor otrok svojega starega očeta. Toda tudi nadvse učeni cerkveni človek sam deluje v svojih odgovorih več kakor enkrat nedolžno kakor otrok, ki je dolgo sedel na papeškem prestolu, zagonetno in nedoumljivo, kakor otrok Svetega Duha, ki med briljantnimi analizami tudi povsem sproščeno pripoveduje o tem, kako zelo se je znal razveseliti iger, kakor so »človek ne jezi se« in podobno. Vendar je »potreboval močno dušo, da bi prenesel vso umazanijo«, ki mu je prišla pred oči kot predstojniku Kongregacije za verski nauk. Kot velik Božji otrok z milino, ki razoroži, otrok, ki si kakor sveti Avguštin hrepeneče želi, da bi končno došel v tisto »večnost«, o kateri je rečeno v Psalmu 105: »Iščite vedno njegovo obličje« – in kot otrok, ki vedno še hoče domov, »kjer bo spet tako lepo, kakor je bilo pri nas doma.«

Tukaj pa se razodeva tudi kot skrivnosten in tiho smehljajoč se mož iz davne dobe, iz »skoraj predzgodovinskega časa«, kakor je sam nekoč pripomnil napol ironično. Kljub svoji presegajoči in bistri inteligenci in izobrazbi ni nikjer niti od daleč podoben tistemu v oblast zaljubljenemu malemu možu in strah vzbujajočemu velikemu inkvizitorju, kakor so ga toliki njegovi »sovražniki« pačili in narobe prikazovali.

Osebnostno priznati moram, je branje teh pogovorov zato več kakor enkrat v meni priklicalo otožno podobo »Malega princa« Antoina de Saint-Exupéryja – če mi dovolite, da si to podobo sposodim pri francoskem pilotu in pesniku nebes – in pri tem se moram tudi sam smejati: papeški mali princ v rdečih čevljih (v ribičevih čevljih!). S tuje zvezde – kot glasnik, ki je za naš čas padel z neba, čeprav iz največje bližine morda bolje kakor vsakdo vem, da se niti Joseph Ratzinger niti Benedikt XVI. tudi v tej poetični figuri seveda ne izideta popolnoma.

Vendar naj bo zdaj dovolj. Zato bi rad sklenil s kmečko modrostjo dneva na začetku te predstavitve: »Na Marijino ime poletje reče amen.«

Spoštovane gospe in gospodje! Zahvaljujem se vam za vašo pozornost.